

УДК 811.512.161'37(045)

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2023.297687>

С. В. Сорокін

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: sergii.sorokin@knl.u.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5014-8415>

А. В. Даліда

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: aliona.dalida@knl.u.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8909-3263>

ПОЗНАЧЕННЯ СЕМАНТИКИ ГРАДАЦІЇ ОЗНАКИ В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Abstract

The aim of the article is to study the Turkish adjective from the point of view of a complex and systematic description of the means that serve to indicate the semantics of feature gradation. Having analyzed the works of Ukrainian Turkologists and representatives of various grammar schools in Turkey and in European countries, which focus on the adjective, we determined that most of them study certain features of the adjective structure or functioning in modern Turkish. Besides, means of denoting the feature manifestation intensity, particularly those having diminutive semantics, especially word-forming affixes that realize this meaning, also became the subject of the scientists' research. At the same time, we did not record any work that deals with a holistic description of linguistic (grammatical, word-forming) means as a system that serves to denote the semantics of feature gradation, which determines the relevance of our research. In the present work, we set the task to carry out such a systematic description of these means and determine the features of their interaction within this system. Along with this, the paper discusses the general problems of qualification of the adjective as part of speech in the Turkish language and differentiation of its lexical and semantic classes. Within the framework of the study, we offer the description of the degrees of comparison of adjectives, the intensive adjective forms, the polyfunctional affix *-ca/-ce*, the word-forming affixes with diminutive and augmentative semantics as well as the pair words (lexical repetitions) and syntactic models of the implementation of feature gradation semantics. The methodological prerequisite of the study is the functional and semantic approach.

Keywords: Turkish language, parts of speech, adjective, feature gradation, diminutive semantics, augmentative semantics.

Анотація

Мета статті полягає в дослідженні турецького прикметника з погляду комплексного й системного опису сукупності засобів, що слугують для позначення семантики градації ознаки. Під час написання статті було проаналізовано праці українських тюркологів і представників різних граматичних шкіл у Туреччині й у країнах Європи, у фокусі яких перебуває прикметник. Визначено, що більшість праць присвячена окремим особливостям структури чи функціонування прикметника в сучасній турецькій мові. Засоби позначення інтенсивності вияву ознаки, передусім ті, що мають так звану "зменшувальну" або "зменшувально-пестливу" (за іншою термінологією, демінутивну) семантику, особливо словотворчі афікси, що реалізують таке значення, також були предметом дослідження вчених. Водночас ми не зафіксували жодної праці, де йшлося б про цілісний опис мовних (граматичних, словотворчих) засобів як системи, що слугує для позначення семантики градації ознаки. У пропонованій статті здійснено такий системний опис названих засобів і визначено особливості їхньої взаємодії всередині цієї системи. Проаналізовано загальні проблеми кваліфікації прикметника як частини турецької мови й диференціації його лексико-семантичних розрядів. Описано ступені порівняння прикметників, форми інтенсива прикметника, поліфункціональний афікс *-ca/ -ce*, словотворчі афікси з демінутивною й аугментативною семантикою, парні слова (лексичні повтори) й синтаксичні моделі реалізації семантики градації ознаки. Методологічною передумовою дослідження є функціонально-семантичний підхід.

Ключові слова: турецька мова, частини мови, прикметник, градація ознаки, демінутивна семантика, аугментативна семантика.

Вступ. Дослідники турецької мови, особливо представники турецької мовознавчої школи, зазвичай сприймають прикметник як частину мови, не пов'язану з принциповими труднощами теоретичного осмислення та дескрипції. Водночас можна знайти праці, специфіковано присвячені дослідженню окремих особливостей його структури чи функціонування в сучасній турецькій мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж авторів таких праць в українській тюркологічній школі слід згадати Є. Михайлову, якій належить ціла низка наукових досліджень, у фокусі яких перебуває прикметник, зокрема, проблема вивчення прикметника як складника класу функціональних атрибутів (Михайлова, 2018), аналіз окремих розрядів прикметника (Михайлова, 2016) тощо. У контексті прикметникових студій можемо згадати також праці А. Гванцеладзе, який описав прикметник у його зв'язку з реалізацією семантики інферіорності й компаративності в турецькій мові (2021); У. Тюрка, який досліджував наносинтаксис аугментативних конструкцій у турецькій мові з позицій структурної граматики (2019); М. Ю. Озезен, яка детально розглянула атрибутивне функціонування слів різних частин мови (2006); Я. Еренлер, який аналізував проблему прикметників із позицій корпусної лінгвістики (2004); Ф. Н. Кетрец і А. Аксу-Коч, які вивчали проблему засвоєння деминутивних конструкцій дітьми і їхнє використання в дитячому мовленні (2007); А. Е. Гюндогду, яка досліджувала семантичні класи прикметників (2018); С. А. Алтуг і А. Онал, які розглядали проблему засвоєння прикметників із позицій кроскультурного впливу й мовної інтерференції (2022); Н. Акялчин, який описав структуру й наголос прикметників, утворених частковою редуплікацією (2017); цій самій проблемі присвятила свою працю і Н. Демір (2018); І. К. Баїрли, який проаналізував синтаксичну ієрархію прикметників у турецькій мові (2018).

Загальну інформацію про прикметник як частину мови, про його розряди і значення бачимо також у граматиках турецької мови (див. граматичні праці А. Кононова, Ю. Щеки, Х. Едіскуна, М. Ергіна, М. Хенгірмена, Т. Н. Генджана, М. Стаховського, Дж. Льюїса, С. Керслейк, Р. Андерхіла, Г. ван Шааїк (до речі, це мало не вичерпний список авторів академічних/університетських граматики турецької мови, які вийшли друком в усьому світі за останні 100 років. Водночас інформація в таких працях має лише загальний описовий характер)). Традиційно популярний матеріал для дескрипції, особливо в працях турецьких лінгвістів, становлять афікси, що реалізують зменшувальну (зменшувально-пестливу) семантику. Такі праці переважно мають описовий або суто прикладний характер і найчастіше не позначені реальною теоретичною проблематикою.

Якщо узагальнити підходи різних мовознавців до прикметника, то можна констатувати, що автори переважно дають однотипне представлення турецького прикметника як самостійної частини мови, яка з граматичних категорій має лише ступені порівняння (на відміну від багатьох флективних мов аглютинативна турецька не повторює в прикметнику граматичні категорії іменника – роду, числа, відмінка, оскільки в ній не йдеться про узгодження прикметника з іменником у цих граматичних категоріях). Серед іншого дослідники турецької граматики відзначають кілька типологічних особливостей турецького прикметника: можливість використання якісного й почасти відносного прикметника у функції придієслівного атрибута (це зближує прикметник із прислівником, а власне прислівник як частина мови в турецькій є істотно збідненим); дуже незначна представленість відносних прикметників (вони переважно є або запозиченими з арабської мови або являють собою новотвори республіканської доби): типи відношень, які в багатьох інших мовах, наприклад, українській, реалізуються через відносні прикметники, у турецькій

мові позначаються через специфічний тип словосполучень, який у вітчизняних граматиках традиційно має дефініцію “ізафет” (у турецьких граматиках – *ad/ isim tamlaması*). Періодично досліджуються мовні засоби, що дозволяють творити окремі семантичні класи або типи прикметників, насамперед із дефініцією “зменшувальні” або “зменшувально-пестливі”. Ці засоби тлумачаться як лексичні (словотвірні).

Традиційно актуальною проблемою є обсяг прикметника і кваліфікація слів, які мають здатність до використання у функції субстантивного атрибута (ідеться насамперед про іменники, для яких позиція означення перед іншим іменником у складі ізафетів й інших іменникових словосполучень типова для турецької мови). Турецькі граматики завжди цю проблему розв’язують на користь максимально широких інтерпретацій, застосовуючи як основний для частиномовної диференціації синтаксичний критерій. Так, слово в позиції підмета чи додатка турецькими граматами вважається іменником, але, коли воно потрапляє в позицію означення перед іншим іменником (в ізафет), вони визначають його як прикметник. Такий підхід видається трохи незвичним для європейської граматичної тюркології, де все ж таки частіше в основу диференціації частин турецької мови покладається семантичний критерій. Цікаво, що в системі граматичної термінології членів речення, якою послуговуються турецькі граматики, бракує терміна “означення”, що також є результатом змішування семантичних і функціональних (синтаксичних) критеріїв у диференціації частин мови (звідси й певна термінологічна “мішанина”: термін *sifat* одночасно використовується для позначення прикметника й власне означення як члена речення; згадаймо також термін *sifat işlevli birimler* – (лексичні) одиниці, що можуть виконувати функцію прикметника/означення (Özezen, 2006)). Цікаво, що така неоднозначна доля спіткала лише прикметник/означення, для інших частин мови і членів речення є окремі граматичні терміни. Водночас такий підхід має своїх адептів і серед сучасних українських тюркологів (див., наприклад, праці Є. Михайлової (2018)). Зауважимо принагідно, що інша відмінність у теоретичних побудовах турецьких авторів граматики порівняно з їхніми європейськими колегами полягає в тому, що турецькі граматики відмовляють числівникові в статусі автономної частини мови, зараховуючи його до класу прикметників як окремий розряд: так звані числівникові (або кількісні) прикметники (*sayı sıfatları*).

Безумовно, ми не ставимо собі за мету розв’язати в цій статті пов’язані з прикметником теоретичні проблеми, які є предметом лінгвістичних дискусій (хоча й не дуже жвавих) протягом кількох десятиліть, та й вирішити їх навряд чи можливо, надто різними є підходи, з одного боку, турецьких, а з іншого – європейських лінгвістів. Водночас маємо на меті поглянути на проблему турецького прикметника під трохи іншим кутом, а саме з погляду комплексного й системного опису сукупності засобів, що слугують для позначення семантики градації ознаки. Очевидно, що основне призначення прикметника в мові – це позначати ознаку, що зі свого боку дуже часто може варіюватися за інтенсивністю вияву.

Турецька мова надзвичайно багата різноплановими засобами на позначення зменшеного чи, навпаки, збільшеного вияву ознаки (інколи їх інтерпретують у термінах *демінутивності* – *аугментативності*), у цьому плані ми можемо посперечатися з тими лінгвістами, які стверджують про брак чи незначну кількість цих засобів у турецькій мові (М. Кирилюк). Ми вже зазначали трохи вище, що ці засоби хаотично й розрізнено розглядалися як набуток лексичної системи, причому такі дескрипції здійснюються переважно крізь призму наведення переліків і найзагальніших описів словотворчих афіксів (ідеться про зменшувальні афікси,

форми прикметників, що творяться частковою редуплікацією, так звані *pekıştirme sıfatları*), проте жодного разу вони не ставали фокусом комплексного дослідження.

Отже, **мета** представленої статті – визначити особливості позначення семантики градації ознаки в турецькій мові. Реалізація цієї мети охоплює кілька окремих **завдань** і теоретичних проблем, які мають бути розв’язані чи щонайменше окреслені для подальшої дискусії: 1) узагальнення категорійної семантики турецького прикметника, уточнення його граматичних розрядів і синтаксичних функцій; 2) визначення обсягу й змісту граматичних категорій прикметника в турецькій мові; 3) визначення мовних (граматичних, лексичних, лексико-граматичних) засобів, які можуть реалізувати семантику градації ознаки в турецькій мові, й дескрипція особливостей їхнього функціонування й взаємовідношень у межах досліджуваної системи.

Методи та методологія проведеного дослідження. В основу представленої статті покладено функціонально-семантичний критерій, який дозволяє на основі єдності семантики та функцій розглядати в межах одного дослідження різномовні мовні засоби.

Виклад основного матеріалу. Для дефініції прикметника як частини турецької мови й окреслення його меж маємо послуговуватися передусім семантичним критерієм. Жоден інший критерій, до яких традиційно вдаються граматисти для диференціації частин мови (формально-морфологічний, синтаксичний), не може вважатися достатнім із тієї простої причини, що вихідні форми (корені слів і переважна більшість похідних основ) не мають тих формальних показників, які дозволили б відділити слова однієї частини мови від іншої, а на рівні синтаксичного функціонування мимаємо значну інтерференцію слів різних частин мови й надзвичайно розвинену конверсію. Також слід брати до уваги той чинник, що на певному етапі існування давньої тюркської мови (чи давніх тюркських мов) ім’я, найімовірніше, мало недиференційований характер, отримуючи можливість виступати в різних синтаксичних позиціях (до речі, дослідники давніх тюркських мов, наприклад, класики тюркології К. Грьонбек і Ж. Дені, стверджували про недиференційований характер також й імені і дієслова, а отже, ми небезпідставно можемо припускати, що в давній тюркській мові/ давніх тюркських мовах те саме слово залежно від місця в реченні/ синтаксичного оточення/ формального й комунікативного контексту могло виконувати субстантивну, атрибутивну й предикативну функції). Рудименти цього бачимо й нині у вигляді домінування в дієслівній системі синтаксичних конструкцій, де іменник виступає означенням до іншого іменника. Турецькі граматисти дуже часто (якщо не завжди), спираючись на це явище як на основний аргумент, висувають теорію “ситуативної” зміни частиномовної належності слова залежно від конкретного синтаксичного використання. Попри непереконливість такої теорії, вона повсюдно прийнята в турецькій граматичній школі, а також має adeptів поміж європейських тюркологів, про що ми зазначали у вступній частині до цієї статті.

Виходячи із семантичного критерію, ми визнаємо, що до розряду прикметника слід зарахувати ті слова, які як первинну мають семантику позначення ознаки предмета. Варто при цьому торкнутися питання про поділ прикметників на розряди. Очевидно, що турецький прикметник у цьому плані не становить якогось принципового винятку, тому основними його розрядами є якісні прикметники (ті, що позначають якісні ознаки об’єкта) і відносні прикметники (ті, що позначають ознаку об’єкта через його відношення до іншого об’єкта). Тут цікавим знову ж таки є підхід до диференціації прикметникових розрядів у працях турецьких граматистів (далі даємо узагальнення, спираючись на праці М. Ергіна, Г. Едіскуна, М. Хенгірмена та інших турецьких мовознавців, що загальноприйняті як академічні/ університетські граматики). Отже,

турецькі граматисти переважно також виділяють два розряди прикметників: якісні (*niteleme/ vasıflandırma sıfatları*) і відносні (*belirtme sıfatları*). Водночас розуміння змістових елементів цих прикметникових розрядів кардинально різниться від того, до чого ми звикли в європейській тюркологічній традиції: усі слова, які ми розуміємо як прикметники, належать до розряду якісних, а от до розряду відносних належать займенники й числівники, які мають здатність до атрибутивного використання. Відповідно в межах розряду відносних прикметників виділяють: указівні (*işaret sıfatları*) – маються на увазі вказівні займенники в атрибутивному використанні; числівникові (*sayı sıfatları*) – ідеться про числівники; неозначені (*belirsiz sıfatlar*) – маються на увазі неозначено-кількісні займенники; питальні (*soru sıfatları*) – ідеться про питальні займенники (до речі, подібний підхід можна спостерігати й у працях деяких європейських граматистів, наприклад, А. Кононова).

Назагал дискусії щодо критеріїв і результатів дескрипцій турецьких граматистів позбавлені будь-якого сенсу: надто відмінними вони є порівняно з тим, до чого ми звикли в європейському мовознавстві. На турецьку граматичну думку протягом її історичного розвитку набагато більший вплив справила арабська лінгвістична традиція, аніж європейська. Значна кількість ідей, покладених в основу дослідження й опису граматичних (і загалом лінгвістичних) явищ турецької мови є продуктом суто місцевих пошуків і студій, тому маємо відмінності, інколи принципово несумісні, у дескрипції системи прикметників, займенників, числівників, дієслівних часових форм, складених дієслів тощо. Багато турецьких мовознавців більш ніж критично ставляться до описів, які можна натрапити в працях європейських граматистів (ця ситуація, якщо відверто, є взаємною).

Турецький прикметник, якщо порівнювати його з прикметником, наприклад, в українській мові й багатьох інших індоєвропейських мовах, має низку типологічних особливостей, з-поміж яких найбільш істотними такі:

1) здатність якісного прикметника функціонувати в синтаксичній позиції обставини, тобто бути атрибутом дієслова. Фактично будь-який турецький якісний прикметник, потрапляючи в позицію перед дієсловом, набуває тих функцій, що властиві прислівнику, й стає обставиною, наприклад: *güzel kız – гарна дівчина; güzel konuşmak – гарно розмовляти*. Таку властивість мають не лише якісні, але й окремі відносні прикметники, насамперед ті, що творяться за допомогою словотворчих афіксів *-li* і *-siz* (деякі автори турецьких граматик, наприклад, Ю. Щека, частково – А. Кононов помилково, як на нашу думку, зараховують прикметники, що творяться за допомогою цих високопродуктивних для сьогоденної турецької мови афіксів, до розряду якісних), наприклад: *hızlı tren – швидкий потяг; hızlı koşmak – швидко бігти*. У зв'язку із цим клас власне прислівників у турецькій мові дуже обмежений (він, до речі, потребує додаткового комплексного дослідження й опису);

2) незначна представленість відносних прикметників, оскільки відношення між об'єктами найчастіше позначаються через специфічні синтаксичні конструкції, які у вітчизняній граматичній термінології традиційно мають назву “відносний ізафет” (у турецькій термінології *belirtisiz isim tamlaması*), наприклад: *батьківська хата – baba evi; тракторний завод – traktör fabrikası; студентські роки – öğrencilik yılları*. Загалом термін “ізафет”, що є витвором європейської граматичної думки в застосуванні до турецької і, ширше, тюркських мов, не трапляється у працях турецьких авторів (це питання має виключно термінологічний характер і не зачіпає сутності явища: його існування визнають усі тюркологи без винятку).

Характерною рисою якісних, а також окремих груп відносних прикметників (знову ж таки насамперед тих, що творяться за допомогою афікса *-li*), є здатність

змінюватися за ступенями порівняння, оскільки позначувані ними ознаки об'єктів мають властивість виявлятися більшою чи меншою мірою: *великий, більший, найбільший*. Традиційно вважається, що для турецької мови ступені порівняння прикметників становлять їхню єдину граматичну категорію. З цим важко сперечатися, проте предметом дискусії однозначно можуть стати інші засоби реалізації семантики градації ознаки, про які йтиметься нижче.

На відміну від багатьох інших мов, ступені порівняння прикметників у турецькій мові (і так само прислівників – це відбувається однаково) становлять одну з найлегших для інтерпретації і засвоєння граматичних категорій, оскільки йдеться про суто аналітичний спосіб її творення без використання формально-морфологічних елементів (безумовно, основним способом реалізації граматичних значень в аглютинативній турецькій мові є афіксація, проте аналітичні способи також мають доволі відчутну вагу в її граматичній системі). Турецька мова має треступеневу систему порівняння прикметників: 1) основний ступінь (не має жодного показника), наприклад: *güzel – гарна*; 2) вищий ступінь (створиться шляхом додавання до прикметника прислівника *daha – ще*), наприклад: *daha güzel – гарніша*; 3) найвищий ступінь (створиться шляхом додавання до прикметника прислівника *en – най-, найбільш*), наприклад: *en güzel – найгарніша*. Об'єкт порівняння (те слово, що позначає об'єкт, з яким відбувається порівняння) вводиться у речення вихідним відмінком, при цьому за наявності такого об'єкта прислівник *daha* може опускається (а може й зберігатися – це факультативно), наприклад: *Istanbul, Kiyiv'dan (daha) büyük bir şehir – Стамбул – місто, більше від Києва*.

Система порівняння ознак у турецькій мові не зводиться лише до ступенів порівняння прикметників. До неї також входять: 1) післяйменники *kadar i gibi*, які дозволяють порівняти ознаки за мірою (ступенем) і якістю відповідно, наприклад: *Ayşe annesi gibi güzel – Айше гарна, як і її мама. Benim ailem seninki kadar büyük değil – Моя родина не настільки велика, як твоя*; 2) афікс *-ca/ -ce*, що має параметричне значення, тобто додається до іменника й позначає параметр, за яким здійснюється порівняння, наприклад: *boşca – за зростом; yaşca – за віком*; 3) іменник *kat – шар, раз*, інколи й деякі інші залежно від контексту висловлення, що вказують на кратність перевищення або зменшення порівнюваної ознаки, наприклад: *Mesai arkadaşım benden üç kat akıllı – Мій колега втричі розумніший за мене. O benden iki kat büyük – Він удвічі старший за мене*; 4) форма інтенсива прикметників; 5) ціла низка афіксів із демінутивною й (меншою мірою) аугментативною семантикою, які дозволяють зменшений або збільшений вияв ознаки. Цей сегмент афіксів насамперед пов'язаний не з реальним виявом ознаки, а із суб'єктивною інтерпретацією такої ознаки з боку мовця, а також має безпосередній зв'язок з емоційними конотаціями. Констатуємо безпосередній зв'язок семантики градації ознаки із семантикою компаративності.

Форму інтенсива прикметників ми інтерпретуємо як граматичну категорію, хоча питання її зарахування до явищ граматичного рівня залишається дискусійним. Очевидно, що це одна з тих проблем, де істина недосяжна в принципі, а тлумачення певного мовного явища залежить від методологічного підходу, теоретичних установок дослідника й, зрештою, його суб'єктивного погляду. Дуже часто в інтерпретації таких явищ мовознавці спираються на традиційно прийняті в певній країні або в певній науковій школі підходи, особливо не замислюючись над тим, наскільки ці традиції відбивають реальну ситуацію. Тут як приклад ми можемо навести подібного плану дихотомію “категорія дієслівного виду – категорія родів дії (*aktionsart*)” в українській мові (Сорокін, 2009), які співвідносяться із змістово однотипними явищами (модифікація аспектуальних характеристик дії), проте перша переважно вважається належною до граматичного ярусу мови, а друга – до

словотворчих засобів. Безумовно, варто розуміти, що інколи межа між засобами словотвору і словозміни, принаймні в турецькій мові, виявляється дуже хисткою (візьмімо, знову ж таки для прикладу, категорію способу дієслова: деякі станові форми є вільноутворюваними, а деякі – сталими, що наближає їх до словотворчих засобів). Зрештою, семантичний (функційно-семантичний) підхід до аналізу мовних явищ дозволяє нам певною мірою “оминути” цю дискусію й розглянути різнорівневі мовні засоби в межах однієї дослідницької парадигми. Крім того, очевидним фактом є те, що сучасне мовознавство багато в чому вже відкинуло ідеальну класичну категорійну модель.

Форма інтенсива прикметника (у турецькій термінології *pekiştirme sıfatları*) позначає найвищий ступінь вияву ознаки, тобто зі змістового погляду співвідноситься зі ступенями порівняння прикметника. Водночас слід зазначити, що ця форма твориться від обмеженого ряду прикметників, передусім назв кольорів, смаків, зовнішніх ознак тощо. Спосіб творення інтенсива – часткова редуплікація, коли повторюється (редуплікується) перший склад прикметника, і між цим повтореним складом і самим прикметником виникає один із вставних приголосних: *m, p, r, s* (у кількох словах виникає додатковий голосний чи навіть додатковий склад, які з погляду сьогоденної мови не регламентуються чітким правилом), наприклад: *bembeyaz* – дуже білий; *kar kara* – дуже чорний; *tertemiz* – дуже чистий; *dosdoğru* – дуже прямий/ правильний. Дехто з дослідників турецької мови вважає форму інтенсива єдиним випадком префіксації в турецькій мові, проте, на нашу думку, це твердження помилкове: аглютинативна турецька мова префіксації як засобу словозміни не має. Турецька мова запозичила з індоєвропейської перської і флективної арабської мов певну кількість слів, що містять префікси (чи, як у випадку окремих арабських запозичень, прийменники, що мають форму написання разом зі словом), проте ці префікси не сприймаються носіями мови як формотворчі чи словотворчі структурні елементи: слова асимільовані цілісно.

Слід зазначити, що закономірності додавання вставного приголосного до прикметника у формі інтенсива доволі розмиті й не піддаються чіткому формулюванню у вигляді правила. Фактично єдиною чіткою вимогою є додавання вставного *p* у тому випадку, якщо прикметник починається на голосний: *apaçık* – зовсім відкритий, *ayaydın* – дуже світлий, *apacı* – дуже гіркий, *ıruzun* – дуже довгий (Müller, 2005). У решті випадків закономірність (принаймні на сьогоденному етапі існування турецької мови) не простежуються. Найбільш частотними словами, використовуваними у формі інтенсива, є: 1) із вставним *m*: *bembeyaz* – дуже білий; *yemyeşil* – дуже зелений; *simsıcak* – дуже гарячий, дуже спекотний; *botboş* – зовсім порожній, порожнісінький; *batbaşka* – зовсім інший; *dümdüz* – дуже прямий, дуже рівний; 2) із вставним *p*: *kar kara* – дуже чорний; *kar karanlık* – дуже темний; *dar dağlık* – у великому безладі; *apacı* – дуже гіркий, дуже гострий; *ayaydın* – дуже світлий; *dar dar* – дуже вузький; *ırıslak* – дуже вологий; *sarasağlam* – здоровісінький; *sarı sarı* – дуже жовтий; *taptaze* – свіжісінький; *ıyayalnız* – дуже самотній; *ıruzun* – дуже довгий; *yeryeni* – новісінький; 3) із вставним *r*: *tertemiz* – чистісінький; *çirçiplak* (або *çirçiplak*) – зовсім голий; 4) із вставним *s*: *masmavi* – дуже блакитний; *toştör* – дуже фіолетовий; *koskoca* – здоровенний; *yusuvarlak* – круглісінький.

До речі, додатковим аргументом на користь того, що ми маємо справу саме з редуплікацією, а не префіксацією, є словесний наголос у прикметниках у формі інтенсива: основний наголос падає на останній склад першої з редуплікованих основ (тобто на останній склад усиченої основи). Така ситуація спостерігається в усіх випадках, коли ми маємо справу зі словоскладанням/ основоскладанням: основний

словесний наголос падає на останній склад першого слова (першої зі складених основ). У турецькій мові зрідка трапляється і повна редуплікація прикметника як спосіб позначення інтенсивного вияву ознаки. Найчастіше такі редупліковані форми мають придієслівне використання і постають як обставина міри, ступеня чи способу дії, наприклад: *derin derin düşünmek* – дуже глибоко замислитися.

Важливим складником системи позначення градації ознаки є поліфункціональний афікс *-ça*, який є одночасно і словотворчим, і словозмінним (граматичним), належить до числа найбільш поширених афіксів турецької мови; він є ненаголошеним (за винятком ситуації творення іменників, що описано нижче в пункті 4) і має чимало функцій, які ми нижче описуємо назагал (цей опис певною мірою виходить за межі мети, задекларованої у цій статті, проте він дає нам цілісну картину функціонування цього афікса, який, без сумніву, системотворчий для сучасної турецької мови). До речі, межа між словотворчим і словозмінним у цьому афіксі також дуже аморфна (це визнають і турецькі граматисти, про що ми ще згадаємо далі). Отже, цей афікс у сучасній турецькій мові слугує для творення:

1) прикметників і прислівників, що характеризуються послабленням (або навпаки – посиленням) ознаки, названої вихідною основою: *güzelce* – добряче; *iyice* – добряче; *bolca* – добряче, багатенько. Власне семантика посилення чи послаблення ознаки виявляється ситуативно. Хоча інколи можна почути думку про зв'язок із семантикою або частиномовною належністю вихідної основи, проте зафіксувати закономірність такого зв'язку нам не пощастило;

2) прикметників і прислівників (інколи – лише прислівників) із значенням володіння певною ознакою, уподібнення чи порівняння, зокрема: *düşmanca* – ворожий, вороже; *askerce* – по-військовому; *dostça* – дружній, дружно, по-дружньому; *yiğitçe* – сміливо, героїчно; *açıkça (söylemek)* – відверто (сказати); *gizlice (gitmek)* – таємно (іти); *derince (düşünmek)* – глибоко (замислитися); *korkakça (kaçmak)* – боягузливо (втекти); *alaca karanlık* – сутінки;

3) іменників, прикметників і прислівників, що творять назву мови від назви народу, позначеного вихідною основою: *Ukraynaca* – українська (мова), українською (мовою); *Fransızca* – французька, французькою; *İtalyanca* – італійська, італійською; *Almanca* – німецька, німецькою;

4) іменників із комплексом різнорідних значень, насамперед абстрактних (саме в такому випадку він є наголошеним; цей афікс можна розглядати як окремий від описаних у попередніх пунктах): *dilekçe* – заява; *tütse* – речення; *günce* – щоденник; *sütlüce* – жовтець (квітка); *karaca* – козуля (тварина); *kokarca* – тхір (тварина); *ılıca* – гаряче мінеральне джерело; *düşünce* – думка; *eğlence* – розвага; *güvence* – гарантія; *dinlence* – відпочинок, “перекур”; *gerekçe* – підстава; *sakinca* – перешкода;

5) неозначених займенників (числівникових і прислівникових) від числівників із додаванням афікса множини й від іменників зі значенням відтинку часу з додаванням афікса множини: *binlerce* – тисячі, тисячами; *günlerce* – днями; *aylarca* – місяцями; *yıllarca* – роками. Загалом зарахування слів цієї групи до займенників дискусійне (дехто зараховує їх до прислівників, дехто – до прикметників на підставі їхнього синтаксичного функціонування). Оскільки ми вже протягом тривалого часу розробляємо концепцію “семантичної” граматики, тобто такої граматики, в основі якої перебуває концепція частиномовної диференціації на ґрунті семантики, то вважаємо цілком можливим віднесення таких слів до розряду займенників (слова вказують на приблизну кількість, але не називають її – відповідно до загального характеру займенника як частини мови, що вказує на предмети й ознаки, але не називає їх);

б) додаючись до іменника, набувають параметричного значення (тобто вводять до речення слово, яке позначає той параметр, за яким відбувається порівняння, – про це ми вже згадували вище): *boysa – за зростом*. До речі, саме це використання є причиною того, що турецькі граматисти нерідко розглядають функціонування цього афікса як сьомий відмінок (поряд із тими шістьма, що традиційно описують у турецькій граматиці) і називають його *eşitlik durumu – порівняльний (параметричний) відмінок*. Гіпотеза дуже сумнівна, але нерідко має місце в сучасних турецьких граматиках;

7) цей афікс є граматичним формантом, що творить від іменників й іменних словосполучень нерегулярні (такі, що не входять до основного словникового фонду) форми: а) з обставинним значенням (*fikrimce – на мою думку, bence – по-моєму*); б) оформлює агентивний додаток, переважно, хоча й не завжди, зі словами, що позначають збірне поняття (*parlamentoca kabul edilmek – бути ухваленим парламентом*). Цей афікс також використовується у складі афікса форми дієприслівникового значення *-casına (Anlatıyor muşcasına konuşuyor – Він каже так, наче не розуміє)*.

Варто зазначити, що цей афікс – один із дуже небагатьох афіксальних засобів творення прислівника (і прислівникових займенників) як частини мови. У турецькій мові прислівник доволі різнорідний за складом і водночас кількісно обмежений, адже цій мові властиве або використання якісних (дуже рідко – відносних) прикметників як означення до дієслова (де-факто, у позиції, властивій прислівнику), або ж використання різнорідних афіксальних чи синтетичних комбінацій для творення прислівників і прислівникових (дієприслівникових) комплексів.

У турецькій мові є ціла група слів (іменників, прикметників і прислівників), що мають демінутивне (зменшувальне, зменшувально-пестливе, приблизне) значення; найбільш широко представлені в цьому класі слів саме прикметники. Зменшувально-пестливі й приблизні форми прикметників творяться за допомогою таких афіксів (усі ці афікси частіше розглядаються як словотворчі):

1) *-sa* – афікс, про який ми згадували в попередньому пункті; він надає прикметнику значення зменшення (применшення) ознаки, приблизності ознаки, наприклад: *temizce bir ev – доволі чистий будинок; yeşilce bir kumaş – зеленувата тканина; güzelce bir kadın – доволі гарна жінка; pahalıca bir araba – доволі дорога машина*;

2) *-cık* – має значення, подібне до значення попереднього афікса: *ıfacık – малесенький; biricik – єдиний, один-єдиний; küçücük – малесенький*. Цей самий афікс може творити й іменники зі зменшувально-пестливим значенням: *körcecik (від köpek) – песик, собачатко; anneciğim – матуся; babacığım – татусь*. До цієї ж групи належать доволі нечастотні афікси *-cak⁴* (творить переважно прислівники), *-cağız⁴* (творить іменники), наприклад: *çabıcak – швидесенько (також: çabıcasık – швидесенький, yakıncasık – близесенький – у такого плану нечастотних випадках маємо комбінацію двох демінутивних афіксів); kadıncağız – жіночка; çocuksağız – дитятко*. Слід звернути увагу на те, що у випадку додавання афіксів *-cık, -cak* до основи, що закінчується на *-k*, ця кінцева *-k* еліптується: *küçük – küçücük (малесенький), parmak – parmacık (пальчик)*. У цьому контексті (хоч і без безпосереднього зв'язку з предметом статті) варто згадати про наявність гіпотези, згідно з якою стверджується, що українські прізвиська з суфіксом *-чук* походять від губного варіанта турецького зменшувально-пестливого афікса *-cık*;

3) афікси *-(i)msi⁴, -(i)mtirak* (основна частина цього афікса не підлягає гармонії) творять прикметники зменшення або приблизності, подібності у вияві ознаки. Ці афікси є дублетами: вони можуть бути взаємозамінними у всіх ситуаціях,

наприклад: *yeşilimsi* – зеленуватий; *sarımsı* – жовтуватий; *acımsı* – гіркуватий; *morumsu* – подібний до фіолетового; *beyazımtırak* – білуватий; *moruntırak* – подібний до фіолетового; *mavımtırak* – синюватий; *eğşimtırak* – кислуватий; *acımtırak* – гіркуватий, доволі гострий.

До системи засобів позначення градації ознаки слід також зарахувати парні слова (лексичні повтори). Тут ми можемо виділити дві моделі: 1) лексичні повтори з питальною часткою: *ucuz mu ucuz* – дуже дешевий, *aksi mi aksi* – дуже впередливий, *güzel mi güzel* – дуже гарна; 2) ізафетні конструкції з партитивним значенням: *güzellerin güzeli*, *güzeller güzeli*, *güzelin güzeli* – найгарніша (у таких ситуаціях найчастіше маємо справу із субстантивованими прикметниками, оскільки складником ізафету має бути іменник).

Ведучи мову про демінутивні й аугментативні засоби (прикметники, які вказують на зменшений чи збільшений вияв ознаки, прикметники, а разом й іменники з так званою зменшувально-пестливою семантикою), слід зауважити, що на відміну від інших мовних засобів, що входять до системи позначення градації вияву ознаки (ступенів порівняння, форм інтенсива), вони найчастіше пов'язані з емоційними конотаціями у вислові, тобто всі ці засоби можна аналізувати не лише як засоби позначення власне градації ознаки, але й крізь призму теорії емотивності, що можна розглянути як одну з перспектив подальших досліджень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як висновок можемо констатувати, що турецька має чимало засобів, пов'язаних із позначенням градації ознаки (вияву ознаки більшою чи меншою мірою), а також засобів, що слугують для реалізації семантики компаративності й частково входять до системи реалізації градації (позначення більшого чи меншого вияву ознаку в одного об'єкта порівняно з іншим об'єктом/ об'єктом порівняння). До таких засобів належать ступені порівняння прикметників, форми інтенсива прикметника, післяйменники й окремі граматикизовані іменники, афікси, що реалізують демінутивну та/ або аугментативну семантику чи слугують засобами оформлення об'єкта порівняння. Зауважимо насамкінець, що комплексне дослідження мовних засобів різних граматичних ярусів і систем турецької і азербайджанської мов входять до наукової проблематики Центру тюркологічних студій імені Агатангела Кримського Київського національного лінгвістичного університету. Серед подальших перспектив таких студій перебувають: дослідження системи турецьких займенників ("про-форм"), прислівників, часток на ґрунті семантичного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

- Гванцеладзе, А. М. (2021). Відтворення інферіорності як складової частини відмінності ФСП компаративності засобами турецької мови. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*, 32(71). № 5. Частина 1., 223–229.
- Кирилюк, М. А. *Категорії демінутивності та аугментативності в німецькій мові: словотворчий і прагматичний аспекти*.
https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12365/1/kat_dem_ta_aug_nim_mow_w_sltwir_prag_asp.pdf.
- Михайлова, Є. В. (2016). Прикметники визначеної лексичної семантики в сучасній турецькій мові. *Одеський лінгвістичний вісник*. № 8., 131–136.
- Михайлова, Є. В. (2018). Обсяг прикметникового класу слів у сучасній турецькій мові: функціональні атрибутиви. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 5 (1), 136–141.

- Сорокін, С. В. (2009). Категорія родів дії в українській мові та способи її відтворення турецькою мовою: зіставно-типологічне дослідження. *Мовознавство. Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України*. № 2. 79–91.
- Akyalçın, N. (2017). Are the Words of Reinforcement (in Turkish) Adjective – Compounds or Reduplications? *Journal of Awareness*. Vol. 2. Issue 1., 27–33.
- Altuğ, S. A. & Önal, A. (2022). Cross Linguistic Influence: The Case of Adjective and Preposition Collocations. *Journal of Language Education and Research*. Vol. 8. Issue 1., 47–69.
- Bayırlı, İ. K. (2018). Adjective Ordering in Turkish. *Turkic Languages*. Vol. 2. Issue 1., 85–106.
- Demir, N. (2018). Turkish Reduplicative Adjectives and Adverbs. *Proceedings of the Linguistic Society of America*. Vol. 3. <https://doi.org/10.3765/plsa.v3i1.4300>
- Erenler, Y. (2004). Building a Corpus Based Adjective Lexicon for Turkish. *Journal of Electrical and Electronics Engineering*. Vol. 4. No. 1., 1017–1023.
- Gündoğdu, A. E. Sözcük Anlambilimi Açısından Türkçede Sıfatlar: Anlam Tercihi ve Söylem Ezgisi Görünümleri. Doktora Tezi. <https://dergiler.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/68689>.
- Ketrez, F. N. & Aksu-Koç, A. (2017). The (scarcity of) diminutives in Turkish child language (Chapter 11). *The Acquisition of Diminutives: A cross-linguistic perspective*. Ed.: Savickiene I., Dressler W. U. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 279–294.
- Müller, H. G. (2005). Reduplikation im Türkischen. 6 Deutsche Turkologenkonferenz, 23–26 Juli 2005, Goethe Universität, Frankfurt am Main.
- Özezen, M. Y. (2006). Türkiye Türkçesinde Sıfat İşlevli Birimler: Dizilim, Nitelik, Nicelik, Birliktelik. *Journal of Turkish Studies. Festschrift of Of Orhan Okay II*. Vol. 30., 381–405.
- Türk, U. Nanosyntax of Augmentative in Turkish: Interfix -cI- Analysis. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.32902.22088>

REFERENCES

- Hvantseladze, A. M. (2021). Vidtvorennia inferiornosti i akskladovoichastyny vidminnosti FSP komparatyvnosti zasobamy turets'koi movy. *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya Filolohiia. Zhurnalistyka*, 32(71). № 5. Chastyina 1., 223–229.
- Kyryliuk, M. A. Katehoriia deminutyvnosti ta auhmentatyvnosti v nimets'kij movi: slovotvorchij i prahmatychnyj aspekty. https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12365/1/kat_dem_ta_aug_nim_mow_w_sltwir_prag_asp.pdf.
- Mykhajlova, Ye. V. (2016). Prykmetnyky vyznachenoi leksychnoi semantyky v suchasnij turets'kij movi. *Odes'kyj linhvistychnyj visnyk*. № 8., 131–136.
- Mykhajlova, Ye. V. (2018). Obsiah prykmetnykovoho klasu sliv u suchasnij turets'kij movi: funktsional'ni atrybutyvy. *Zakarpats'ki filolohichni studii*. Vyp. 5. Tom 1., 136–141.
- Sorokin, S. V. (2009). Katehoriia rodiv dii v ukrains'kij movi ta sposoby ii vidtvorennia turets'koiu movoiu: zistavno-typolohichne doslidzhennia. *Movoznavstvo. Naukovo-teoretychnyj zhurnal Instytutu movoznavstva im. O. O. Potebni ta Ukrains'koho movno-informatsijnoho fondu NAN Ukrainy*. № 2. 79–91.
- Akyalçın, N. (2017). Are the Words of Reinforcement (in Turkish) Adjective – Compounds or Reduplications? *Journal of Awareness*. Vol. 2. Issue 1., 27–33.

- Altuğ, S. A. & Önal, A. (2022). Cross Linguistic Influence: The Case of Adjective and Preposition Collocations. *Journal of Language Education and Research*. Vol. 8. Issue 1., 47–69.
- Bayırlı, İ. K. (2018). Adjective Ordering in Turkish. *Turkic Languages*. Vol. 2. Issue 1., 85–106.
- Demir, N. (2018). Turkish Reduplicative Adjectives and Adverbs. *Proceedings of the Linguistic Society of America*. Vol. 3. <https://doi.org/10.3765/plsa.v3i1.4300>
- Erenler, Y. (2004). Building a Corpus Based Adjective Lexicon for Turkish. *Journal of Electrical and Electronics Engineering*. Vol. 4. No. 1., 1017–1023.
- Gündoğdu, A. E. Sözcük Anlambilimi Açısından Türkçede Sıfatlar: Anlam Tercihi ve Söylem Ezgisi Görünümleri. Doktora Tezi. <https://dergiler.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/68689>.
- Ketrez, F. N. & Aksu-Koç, A. (2017). The (scarcity of) diminutives in Turkish child language (Chapter 11). *The Acquisition of Diminutives: A cross-linguistic perspective*. Ed.: Savickiene I., Dressler W. U. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 279–294.
- Müller, H. G. (2005). Reduplikation im Türkischen. 6 Deutsche Turkologenkonferenz, 23–26 Juli 2005, Goethe Universität, Frankfurt am Main.
- Özezen, M. Y. (2006). Türkiye Türkçesinde Sıfat İşlevli Birimler: Dizilim, Nitelik, Nicelik, Birliktelik. *Journal of Turkish Studies. Festschrift of Of Orhan Okay II*. Vol. 30., 381–405.
- Türk, U. Nanosyntax of Augmentative in Turkish: Interfix -cI- Analysis. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.32902.22088>.

Дата надходження до редакції 04.12.2023
Ухвалено до друку 18.12.2023

Відомості про авторів

<p>Сорокін Сергій Володимирович,</p> <p>кандидат філологічних наук, професор кафедри тюркської філології, Київський національний лінгвістичний університет</p> <p>e-mail: sergii.sorokin@knlu.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>турецька мова, азербайджанська мова, зіставне мовознавство, граматична семантика, перекладознавство</p>
<p>Даліда Альона Валеріївна,</p> <p>викладач кафедри східної і слов'янської філології факультету східної і слов'янської філології, Київський національний лінгвістичний університет</p> <p>e-mail: aliona.dalida@knlu.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>перська мова, граматична семантика, когнітивна лінгвістика, фразеологія</p>